

PORADENSTVÍ PRO ODPADLÍKY

Otázka konverze patří k nejzajímavějším tématům psychologie náboženství. Neméně zajímavé je ale i téma opuštění náboženské skupiny, pro něž se někdy používá termín „dekonverze“. Jak konverze, tak opuštění může mít někdy dramatickou podobu. Jedním z nejdůležitějších faktorů, které okolnosti konverze nebo opuštění určují, je způsob náboženského života skupiny, o níž se jedná. V případě těch náboženských skupin, jejichž praxe je přivádí do napětí s většinovou společností a které tato většinová společnost pejorativně nálepkuje slovem „sekta“, si mohou okolnosti konverze nebo opuštění vyžádat odbornou pomoc.

Poradenství pro odpadlíky ve

Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů

Odbornou pomoc v otázkách konverze a opuštění hledají lidé mezi psychology, sociálními pracovníky nebo duchovními. Někteří z nich najdou cestu i do Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů. Tato společnost byla založena roku 1993 s cílem shromažďovat a poskytovat informace o menšinových náboženských skupinách, působících v české společnosti. Vzhledem ke svému cíli, který se týkal především informací, vzhledem k zájmu o budování knihovny a o osvětovou činnost i vzhledem k nedostatku odborníků se kancelář společnosti několik let poskytování jakékoli psychologické pomoci bránila. Také telefonická odpovědná na otázky veřejnosti, provozovaná po dvě hodiny týdně, nebyla zpočátku nazývána linkou důvěry a chtěla se soustředit pouze na poskytování věcných informací.

Velmi brzy ale začalo být jasné, že faktickou informací není možné oddělit od poradenství, které by směřovalo k tomu, jak tuto informaci zpracovat a použít. Někteří klienti, kteří telefonovali i přicházeli osobně, vyžadovali nejen faktickou informaci, ale i návod k chování a

jednání. Postupem let tedy pracovníci kanceláře vytvořili mechanismus, jak tento druh požadavku uspokojit, a stále se v této oblasti vzdělávají.

Objednávka klientů závisí na tom, jak blízko dané náboženské společnosti stojí. Můžeme tak rozdělit klienty na ty, kteří se na Společnost pro studium sekt obracejí s objednávkou „Co to je?“, a na ty, kteří přicházejí s objednávkou „Co mám dělat?“. Poměr mezi nimi je v současné době asi 1:1. Ty, kteří přicházejí s objednávkou „Co mám dělat?“, dělíme v interní terminologii na „příbuzné“ a na „odpadlíky“. Mezi „příbuzné“ se nejčastěji řadí rodiče a manželé, dále děti a ostatní příbuzní, ale i známí a kamarádi. „Odpadlíci“ zahrnují ty, kteří mají s příslušností k některé náboženské skupině osobní zkušenost a v současné době již nejsou mezi příslušníky počítáni. Mimo kategorie „příbuzných“ a „odpadlíků“ zůstává jen zanedbatelný počet klientů. Jsou to například ti, kteří se radí, zda se mají stát příslušníkem některé náboženské společnosti, a pak i současní příslušníci, kteří chtějí znát nezávislé stanovisko ke skupině, k níž patří. Podíl všech klientů je možné v současné době vyjádřit grafem, do něhož ovšem vstupují pouze odhadované hodnoty.

Z uvedeného grafu je vidět, že předmět tohoto článku představuje asi desetiprocentní menšinu z celkového počtu klientů. Jedním z důvodů tohoto poměru může být pocit hanby či nechutí se k prožití zkušenosti jakkoli vracet. Spíše je ale důvodem tohoto poměru fakt, že odpadlíci, kteří by mohli být klienty naší informační a poradenské služby, vlastně již mají nejdůležitější a nejzávažnější rozhodnutí za sebou. Je jediné dobře, když je toto rozhodnutí natolik posilní, že necítí potřebu žádné další pomoci a stojí o to, aby se se svou situací vyrovnali sami, popř. s přispěním jiné instituce či svého okolí. Na tomto místě je tedy třeba připomenout, že situace odpadlíků, která bude níže popsána, se netýká všech odpadlíků, nýbrž pouze těch, kteří vyhledali pomoc. Je sice možné předpokládat, že pocíťované potíže budou podobného rázu u všech odpadlíků, ale tento předpoklad nelze zatím podepřít výzkumem kontrolní skupiny.

Zatímco značná část odpadlíků se cítí být natolik silných, že pomoc nevyhledávají, kategorie příbuzných se nachází spíše v bezradném a obranném postavení, v němž je každá pomoc vítána. Charakteristické pro práci s touto kategorií klientů je to, že ačkoliv žádají pomoc pro své příbuzné, známé apod., poradenství se obrací především na ně samotné a na jejich vztahy k těm, kvůli nimž naši službu vyhledali. Poradenská práce pro tuto kategorii klientů zůstává mimo zájem tohoto článku.

Současný počet klientů Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů je asi 700 ročně, což je zhruba dvakrát až dvaapůlkrát méně oproti stavu ve vrcholných letech 1995 - 1998. Tito klienti se na telefonu kanceláře Společnosti hlásí nejen v hodinách pro veřejnost, ale zpravidla během celého týdne. Odpovědi na otázky a rychlé poradenství je poskytováno ihned, složitější případy jsou odkazovány na hodiny pro veřejnost, popř. vyzvány k osobní návštěvě v době, která na hodiny pro veřejnost navazuje nebo přímo v těchto hodinách. Někteří klienti přicházejí v hodinách pro veřejnost bez předchozího ohlášení. Průměrný počet návštěv jednoho klienta je méně než dvě – většina klientů přichází pouze jednou a pokud udržuje další kontakt se Společností pro studium sekt, jedná se většinou o kontakt telefonický. Poradenství stejně jako ostatní služby, kterou Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů poskytuje, jsou bezplatné.

Klienti jsou obsluhováni službou, která sestává z členů Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů. Služba je zpravidla dvoučlenná a podílí se na ní v různých kombinacích religionista, psychiatr a psychoterapeut, sociální pracovnice, psychologka a student religionistiky a teologie. Práce členů této služby je konzultována na pravidelných kazuistických seminářích a supervidována. Poradna má stálé kontakty se dvěma psychiatrickými pracovišti, která doporučuje klientům, u nichž předpokládá možnou psychiatrickou diagnózu. Služba v hodinách pro veřejnost ani supervize nebyly honorovány

až do července roku 2001. Od té doby jsou dva a výhledově budou čtyři pracovníci honorováni díky grantu Ministerstva práce a sociálních věcí.

Poradenskou službu pro odpadlíky, která se poskytuje ve Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, ve styku s odbornou veřejností někdy nazýváme výstupovým poradenstvím. Činíme tak v podstatě z nouze. Výstupové poradenství je u nás známo především z díla Stevena Hassana „Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů“, která v roce 1993 vyšla i v češtině. Autor používá termín výstupové poradenství proto, aby se mohl distancovat od deprogramování, ale není příliš zřetelné, jaký by měl být mezi oběma pojmy rozdíl. Zdá se, že hlavním rozdílem je násilný únos příslušníka kultu v případě deprogramování a příslušníkův souhlas s rozhovorem v případě Hassanovy verze výstupového poradenství. Ale vzhledem k tomu, že souhlasu Hassan dosahuje i obelháním daného příslušníka, zdá se, že rozdíl mezi těmito dvěma pojmy je pouze v druhu a míře násilí, které je na příslušníku kultu konáno.

Každopádně se jedná o konfrontaci příslušníka náboženské skupiny (v Hassanově terminologii „kultu“) s řadou informací, které mají za cíl tento kult v příslušníkových očích zdiskreditovat. Tato konfrontace se koná zpravidla na přání rodičů, jejím účelem je odstranit následky psychické manipulace, jíž se příslušník kultu podle Hassana stal obětí, a jejím cílem je příslušníkově opuštění kultu, tedy odpadnutí.

Poradenská činnost Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů se naproti tomu velmi varuje stát se nástrojem rodičovského a každého jiného zájmu a v žádném případě si neklade za cíl ani odpadnutí klienta ani jeho konverzi. Pracovníci, kteří poradenství poskytují, v žádném případě nevyužívají svého společenského postavení ani své informační převahy k tomu, aby jakéhokoli klienta přiměli k jakémukoli rozhodnutí. Termín výstupové poradenství tedy nepoužívají významu „poradenství k výstupu“ nebo „poradenství, jak vystoupit“, ale výhradně ve smyslu „poradenství při výstupu“ nebo možná ještě lépe

„poradenství v případě výstupu“. Tím se liší jen od Hassanovy verze výstupového poradenství, ale i od jinak velmi inspirativních metod druhého klasika výstupového poradenství Michaela Langona.

Vedení rozhovoru s odpadlíkem

Postup, jehož popis zde podáváme, není univerzální metodou pro všechny rozhovory s odpadlíky. Každý rozhovor naopak vyžaduje pružné přizpůsobení objednávce klienta i situaci, v níž se nachází a která je dána okolnostmi jeho odchodu, jeho stářím a společenským postavením, délkou a intenzitou jeho angažmá, rodinnými okolnostmi a v neposlední řadě i charakterem opouštěné náboženské skupiny. Přesto je dále naznačený postup jakýmsi ideálem či alespoň vodítkem pro každý takový rozhovor, který se v rámci poradenské služby Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů děje. Tento postup vznikl nejprve několik let zcela spontánně, v roce 1999 byla jako inspirace pro jeho precizaci použita Längleho existenciální analýza.

Prvním dílčím cílem rozhovoru je posloužit klientovi k reflexi toho, co se vlastně stalo. Snahou poradce je využít klientova postavení jako objednavatele k tomu, aby on sám vylíčil okolnosti svého odchodu a specifikoval to, co považuje za problém. V této první fázi je pro poradce důležité empatickým chováním přesvědčit klienta, že danou náboženskou skupinu zná, že rozumí tomu, co klient prožívá, a že se tedy klient obrátil na správné místo. Takto vznikající důvěra je potřebná pro ujištění klienta, že jeho osobnost není patologická a že jeho situace není výjimečná. K tomuto ujištění patří i sdělení dobré perspektivy při překonávání této náročné životní situace.

Je pravděpodobné, že klient bude v této fázi hledat v poradci oporu pro chápání sebe samého jako oběti. Poradce ho ovšem vede k přijetí odpovědnosti za to, co se stalo. Připouští,

že klient mohl být přiveden ke konverzi v době svého oslabení a že mohl být následně oklamáván řadou metod a technik, současně ale zdůrazňuje, že nikdy neztratil možnost volby. Důkazem možnosti volby je - ve většině případů - i jeho rozhodnutí odejít či nechat dospět vývoj až k vyloučení. Poradce různým způsobem sděluje klientovi skutečnost, že psychická manipulace patří k běžným vzorcům lidského chování a je odpovědností každého dospělého člověka, aby se naučil jí bránit. Poradce se ale varuje toho, aby připomínka klientovy odpovědnosti vyzněla jako konstatování jeho selhání. Proto současně vede klienta k uvědomění pozitivních motivů, které ho do dané náboženské organizace přivedly - jeho zaujetí pro ideály, touhu po změně sebe i lidské společnosti, touhu po opravdových vztazích, hlubokém duchovním životě apod.

V některých případech, především tam, kde se opakovaně ozývá klientův údiv nad jeho jednáním v době, kdy patřil ke své náboženské skupině, může poradce objasnit některé mechanismy, které se v prostředí některých náboženských skupin vyskytují - např. mechanismy zajištění poslušnosti a změny v agenta, mechanismy programování myšlení, vůle a citu, role pozitivních a negativních emocí, mechanismy tlaku skupiny na konformní jednání apod. Ovšem ani popis těchto mechanismů by neměl vyvolat v klientovi dojem jakéhosi ďábelského spiknutí, jehož se stal bez vlastního přičinění pasivní obětí.

Rozhovor s některými klienty je ztížen skutečností, že nejsou reflexe prožité zkušenosti zatím schopni. Osvědčenou metodou je poradcova žádost o vypsání klientovy zkušenosti pokud možno v chronologickém sledu a s vystižením kauzálních souvislostí. Ve většině případů se takový zápis stane důležitou pomůckou pro tematizaci zkušenosti při následující klientově návštěvě.

Druhým dílčím cílem rozhovoru je posloužit klientovi k dešifrování toho, co se s ním právě děje. Většinou se nachází ve značném citovém zmatku, takže může prožívat např. jak radost, tak smutek. Radost z nově uvědomělé možnosti a schopnosti rozhodovat se i pocít

osvobození z toho, co nyní chápe jako svazující, ale současně i smutek, vyplývající z pocitu marnosti života a ztráty. První pocit ztráty se týká především vztahů k lidem, kteří v dané náboženské skupině doposud setrvali a k nimž se klientovi váže řada vzpomínek. V druhém plánu to bývá ještě hlubší ztráta - ztráta smyslu života a pocit prázdnoty. Snad nebude znít nadsazeně, když uvedeme, že tento smutek, samota a ztráta mohou být přirovnány ke zkušenosti smrti blízkého člověka.

I druhý svazek emocí, který má být v rozhovoru verbalizován, je možné připodobnit ke známější životní zkušenosti - k situaci odhalení nevěry milovaného partnera. Kromě smutku ze ztráty se totiž v případě odpadlíků často ozývá i hněv. Týká se v nestejně míře jak opuštěné organizace, v níž byly znehodnoceny klientovy časové, emoční, finanční a snad i jiné investice, tak i klienta samotného, který se hněvá na sebe a obviňuje se. S tímto hněvem se někdy spojuje pocit zklamání ze sebe, životního selhání, v extrémních případech až zhnusení nad sebou samým

V odborné literatuře je někdy mezi průvodními emocemi odpadlictví uváděna též vina za skutky, které odpadlík učinil během svého předchozího angažmá. Myslí se tím především misijní činnost pro danou skupinu či různá podvodná jednání, konaná na základě přesvědčení, že účel světí prostředky. Zkušenost z naší poradny ovšem tento typ viny nemůže potvrdit jako obvyklý. Spíše se vyskytuje - a to je možná překvapivější - neodbytný pocit mravní nečistoty a viny za zradu na Transcendenci i na organizaci, která ji v očích odpadlíka doposud reprezentovala. Proti tomuto typu viny nebývají účinné ani odpadlíkovy rozumové argumenty ani pokračování jeho náboženského života v jiné formě.

V určitém protikladu ke hněvu stojí další soubor postojů, které jsou charakterizovány především pasivitou, lhostejností a ztrátou pozitivního směřování, vyjádřenou otázkou „Co dál s načatým životem?“ Návyk na černobílý svět některých náboženských společností uvrhne odpadlíka do dlouho trvající nejistoty o správnosti kroku, který odchodem učinil, a do

sžiravých pochybností. Jednostranné zaměření dosavadního života má často za důsledek nutkavost a neschopnost soustředit se. Ztráta jasné vymezených hranic může znamenat zmatky v mravních měřítkách, a to jak směrem k nevázanosti a pohrdání vlastním i cizím životem, tak směrem k úzkostlivosti. Ta se v některých případech týká zábran i ve společensky přijatelných formách intimního života.

Z hlediska společenských vazeb je důležitým syndromem ztráta důvěry v lidi, vyplývající ze zklamání danou náboženskou skupinou. Tato nedůvěra spolu s nedostatkem sociálních dovedností, způsobeným izolujícím prostředím náboženské skupiny, se u odpadlíka často projeví sníženou schopností navázat a udržet partnerský a přátelský vztah i sníženou možností získat odpovídající profesi. Neúspěchy v jednání s lidmi u odpadlíka dále posilují pocity osamocení a vykořenění.

Výjimečně - také spíše v literatuře než v praxi - se objevuje strach. Vzácný je strach z trestu ze strany opouštěné náboženské skupiny, častěji se objevuje strach z důsledků odpadnutí, které by se projevíly v planetárním, či dokonce kosmickém rozsahu. Spíše než se strachem je třeba počítat s celkovou úzkostí, způsobenou nejistým sociálním postavením, sníženou schopností orientovat se ve světě mimo opuštěnou náboženskou skupinu, nejistou perspektivou a citovým zmatkem.

Třetí dílčí cíl rozhovoru s odpadlíkem spočívá v jeho schopnosti zhodnotit svou zkušenost. Na pomyslné misky vah by měla být přinesena negativa, která vyplynula z předchozího rozhovoru, i pozitiva, která z pochopitelných důvodů doposud klient neuváděl a pravděpodobně si ani neuvědomoval. Lze předpokládat, že pozitivně může hodnotit skutečnost, že získal zkušenost z jiných zemí nebo jiného způsobu života, poznal osobnosti, s nimiž by se jinak nesetkal, rozvinul duchovní rozměr svého života, naučil se cizímu jazyku, překonal některé zábrany v komunikaci s cizími lidmi apod. Není žádoucí ani potřebné, aby poměr negativ a pozitiv byl uměle vyrovnáván.

Konečně cílem **čtvrté** a poslední částí rozhovoru je dovést klienta k zasazení jeho zkušenosti do perspektivy budoucího života. Rozhovor se zabývá nejprve minulostí před klientovým angažmá v náboženské skupině, pokud toto téma nebylo spontánně nastoleno již dříve. Hlavním poradcovým záměrem je ukázat na vnitřní příčinu jeho konverze, kterou je zvláště v případě konverze do problémových náboženských skupin třeba hledat v rodinné a osobní situaci. Ve výkladu této situace pomáhá metafora dětскosti či regrese do infantilnosti, v níž je dětскost charakterizována jako touha po závislosti na autoritě. Proti této touze je možné postavit ideál dospělosti, která je charakterizována odpovědností a samostatností a k níž nyní - po odchodu - klient dospívá. Toto výkladové schéma umožní odpadlíkovi pochopit vlastní minulost jako součást vývoje jeho osobnosti, a dokonce uchopit jeho doposud negativně vnímanou zkušenost s náboženskou skupinou jako potřebný komponent osobnostního zrání a jako - do jisté míry užitečnou - životní etapu.

Metafora dětскosti a dospělosti jako výklad a zhodnocení minulosti umožňuje klientovi pochopit, že se ani v budoucnosti pravděpodobně nevyhne pokušení, které spočívá v sentimentu návratu do dětскé závislosti. Jeho zkušenost s náboženskou skupinou se mu bude pravděpodobně vracet ve vzpomínkách, které nebudou postrádat sílu lákavosti. Také proto by klient měl vědomě rezignovat na návrat ke způsobu života před svým angažmá v náboženské skupině. Například pro dospělé děti by odchod neměl znamenat návrat do domova rodičů, ale nalezení vlastního způsobu obživy a bydlení.

V této fázi rozhovoru poradce také klientovi ukazuje možnosti pozitivního zhodnocení jeho zkušenosti v orientaci na humanitní obory i v případné volbě některé kvalitnější náboženské alternativy, která mu poskytne prostor pro samostatné a nezavazující rozhodování. Je důležité, aby klientovo směřování netrpělo negativismem bojovníka proti jeho bývalé náboženské skupině a aby mohl společenský status odpadlíka co nejrychleji opustit.

Závěr

Stavba tohoto článku byla zvolena tak, aby umožňovala zmínit jak případné potíže, s nimiž se setkávají odpadlíci, tak možný postup poradenského rozhovoru, jak je praktikován ve Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů. Na závěr bych rád ještě připomněl tři zásady, které jsou do celého poradenského rozhovoru vetkány:

1. Především je to zásada dobrovolné a vědomé spolupráce klienta. Odmítáme používání jakéhokoli skrytého nátlaku vůči klientovi a odmítáme myšlenky deprogramování. Oproti nátlaku je kladen důraz na učení klienta svobodně a odpovědně se rozhodovat. Bez této svobody by se rozhovor totiž - podle našeho názoru - minul účinkem a pouze by suploval klientovo předchozí direktivní prostředí.
2. Druhou zásadou je nezvyšování negativního sentimentu vůči opouštěné společnosti. Vyhýbáme se pejorativním výrazům typu „sekta“, „vymývání mozků“ apod. Odmítáme přistoupit na černobílé vidění andělské nevinnosti odpadlíka a ďábelské praradnosti jeho bývalé náboženské skupiny.
3. Třetí zásadou je snaha o to, aby klient byl schopen si se svou situací poradit pokud možno sám nebo s pomocníky podle vlastního výběru. Proto stojíme o to, aby oživoval staré vazby na své rodiče, děti, přátele, známé, i na své původní náboženství i zájmy. Odmítáme roli znalců, kteří vyřeší jeho situaci za něj.

Literatura:

- Abgrall, J.-M., *Mechanismus sekt*, Karolinum, Praha 1999
- Brabcová, M., Odchod ze sekty - a co dál?, *Propsy*, 1998, 4 (6), str. 4-5
- Hassan, S., *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů*, Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno 1994
- Humpl., L., *Svědkové Jehovovi v České republice - prožívání a postoje bývalých členů*, diplomová práce, FF UP, Olomouc 2001
- Langone, M. D. (ed.), *Recovery from Cults*, Norton, New York 1993
- Škodová, Z., *Niektoré psychické problémy objavujúce sa v resocializačnom procese u bývalých členov siekt*, diplomová práce, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, Trnava 2000
- Remeš, P., „Mentální programování“ jako průvodní jev nového sektářství, *Religio*, 1994, 2 (1), str. 25-38
- Remeš, P., „Mentální programování“ a totalitní náboženské skupiny, *Propsy*, 1998, 4 (6), str. 4-5
- Ross, C. R., Langone, M. D., *Cults: What Parents Should Know*, Carol Publishing Group, New York 1988
- Říčan, P., Vojtíšek, Z., Religionista a psycholog obhlíží českou náboženskou scénu, *Československá psychologie*, 1999, 43 (1), str. 73-80
- Říčan, P., Vojtíšek, Z., Odborná pomoc při rozchodu se sektou (úloha psychologie ve výstupovém poradenství), *Česká psychologie*, 1999, 43 (5), str. 459 - 464
- Vojtíšek, Z., *Netradiční náboženství u nás*, Dingir, Praha 1998

